

ՎԵԿՏՈՐ ՀԻԿՈՅ

(ԻՐ ԻՐԱՆԻԱՆ ՀԱՌԻԻՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹԻԿ)

ՊԵՐՏԻԱՆԱՆ ՊԵՐՏԻԱՆԱՆ, իր այն գրքին մէջ իրաւքնէն սակեղէն — անոր համար որ գիտէ վերածնել զայն՝ յիշելով թէ որովհետեւ — ուր համառօտիւ նկարուած են ընդհանուր գիծերը բարեղբոր լինան զաղ զիական մտածութիւն, մէջ կը բերէ բազմապատկութիւն մը՝ ընդ մէջ վարչեղձի — որ կը լուսաւորէ իր սկզբնական ժպիտով ժժ՛, զարը, և Վիկտոր Հիւկոյն՝ որուն քնարեական գիւրապարտաւ, առջեւն, վերահնն, բեղնաւոր խանդը՝ ամբիւն չեղեղի մէջ նման՝ կը հետեւի մեծ մասամբ գեւա նոր աւարտած գրութեան:

Բազմապատկութիւնը՝ որ կրնայ տարբերակ թուիլ, ընդհանրապէս է ամենահեղշոտ, և նշանաւոր քննադատը շատ իրաւացի կերպով՝ կը դաժնէ իր աչքերը անոր գլխաւոր կետերուն վրայ:

Իրականացնելով իրեն, բեղնաւորութիւն, տիեզերական նաւթինէ: Անա բնագիտականը՝ որոնցմով կը նմանին իրարու, և առանց սակաւն ունենալու ինքնատուրութեան բացառակէ դրոշմը՝ մին թէ միւսը՝ այս գրողներէն, որոնք իշխանին իրենց տարած գարուն:

Ամեն ոք կը համեմատ թէ ինչպէս այս ձեռքերը կը բերան հաշվաւոր ընել գրող մը: Նկատմամբ առաջինին՝ մեծ է ժամանակի միջոցը՝ զոր կու տայ իրեն կենսաբան և ան կրնայ խօսիլ և ձայնը լսեցնել այլ և այլ սեռերներուն:

Նկատմամբ երկրորդին, իր գործը գրեթէ չ'ընդհատուի, և ամեն նոր արտադրութիւն կ'աւելցնէ օղակ մը շղթայ և հաստատուն շղթային՝ որ սկսած է իր երկրաբանութեան ատեն, յառաջացած հասուն հասակին մէջ, և վերջացած կորովի ծերութեան մէջ:

Նկատմամբ երրորդի վերջապէս, հանձնարի մարդը կը խօսի իր երկրին անդին՝ ամեն ազգերուն, որոնք պատրաստ են լսելու: Կը բերէ, կը գնէ ամենէն վերջին իրերէնը՝ որոնցմով կը հետաքրքրուի և համբոյն մարդկային ազգը:

Եւ յիշատի այս երեք բնագրողները յատուկ են հանձնարի մարդուն՝ որ կը հանին իր նպատակին, կը երբայ վատաւորի զանոնք ամենքը մեկանց, երբ այսինքն՝ ինչպէս Լեոնարդոյ գեղարվեստ մէջ չի պակսի որ առաջինը, վասն զի կենսաբան խիստ շուտ խառնած լինելը՝ ամենէն աւելի գեղարվեստ վարկածներն մէջ կը խորտակէ փառաւոր օրը:

Վիկտոր Հիւկոյ հանձնարի մարդ կ'աւա ուրեմն. գիտութեան ան տալ՝ գրեթէ իր ամեն մէկ բառին՝ բազմապատկութեան մեծ յարգը, լինելագրութեան արեւելք, որով աւրուհաստացնող գիտէ բազմապատկ ազգի մը ուղեւոր կազմակերպիչ խելով ինքնը:

Ինչպէս նկարել քանի որ գիծերու մէջ մեծ ու զուարթ

պատկերը: Ձուարթ նաեւ պատերազմներու մէջ, վերահաշու և աշխուհական ամեն շարժումներէն մէջ, մեծանն և խորապէս մարդկային ամեն մտածումի մէջ, մտածումի ամեն արտայայտութիւն մէջ: Ինչ որ կը կոչի հանձնարով ու արտով մեծերուն՝ կարծես ցուցէ որ կը գողնայ անոնց մեծութիւնը: Եւ Վիկտոր Հիւկոյի ամբողջ կենսան, երբեմն փոթորկոտ, երբեմն զուարթ, երբեմն դանձաւագած աքորներ, միշտ ապագայ ու յստակ է, լուսաւորուած միշտ բարութեան ժպիտով մը, որ կը տաքցնէ և կը կենդանացնէ գեղեցկութեան նուիրուած ամբողջ գործունէութիւնը: Գրուած են բանաստեղծներ վրայ, Վիկտորին վրայ, թատերագրին վրայ այնքան հատարներն՝ որոնք կրնան գրատուն մը նկարագրել: Բայց ո՞վ չի անշարժ այն գիրքը, այնքան բարեմիտ ու սիրուն, որուն մէջ պատմուած է Վիկտոր Հիւկոյ իր կենսաբան ակնառանգէ մը:

Կեօթէ ուրիշ կերպով և որ կը լինելագրէ Հիւկոյին՝ իրեն և բանաստեղծութիւնին մէջ: Եւ Վիկտոր Հիւկոյի աշնացած մաշը այն գրքին մէջ՝ համառու է. անձը՝ գիտակից է իր կարողութեան, բայց չ'ընկեր գահալքի մը վրան և չ'ընկեր՝ « երկրպագեցէ ինձի »:

Այն գրքին՝ էջեր ունի իրաւքնէ ընտիր, և որչափ ալ տարած հանելով ընդօրնուի, կը մնայ յիշատակաւոր մը՝ նման կեօթինեան բանաստեղծութիւն և Հիւկոյ-տառիչին: Այնպէս վեր և կենտոտ պատկերը կը վերահանգէ ինքնանկարին (autoritratto) մէջ աւելի գեղեցիկ և աւելի զաղափարական՝ քան ինչ որ չէր իրականին մէջ: Բայց շնորհալից ապագայութեամբ, հաստատուն գրեթէրով գծուած նկարը՝ կը համապատասխանէ բնականին մեծագոյն հաստատութեանը՝ քան զայն՝ զոր պիտի աշխատէր պակէլ զրազարանի առնէտները՝, մտալիցի աշխատութեան հետ մեկտեղ...:

Այս՝ կենսաբան նկատմամբ: Նկատմամբ ապա գործին՝ կայ շեղումը որ մը քննադատական ուսումնասիրութիւններու: Մէկը՝ արդիներէն՝ որ իմ բոլոր համակարգերու ունի, է Խիւի Ցաֆէ (XIX Siècle, I aris 1887). շատ ինքնատուր և նաեւ Պոստլերէն գրուած Notices Գրեթէի Գաղղիական բանաստեղծներու հուշարձանին մէջ (Բարթի, 1892):

Եւ ծնունդի Սենդ-Պիտըր հոն է, պատրաստ, շարք մը նմանաբան Premieres lundisներու, Portraits Contemporainsներուն մէջ, տալու համար մեծ Հիւկոյին վրայ շարք մը այն տեսութիւններէն, երբեմն այնքան խորունկ, միշտ այնքան նուրբ, որոնք երեւելի causesներէն շնորհապաշտ յարգը կը կազմեն, որոնք մեծաբայ կ'ընծայեցնեն այնքան որոնուած Portraits littérairesները:

Գրեթէմէն ուրեմն որ կը լսեցնէ իր ընդհանրակ ու բեղուն գործունէութեամբը ժիւն դարը, մնաւ մարդը մը՝ որուն անուշը այնքան փառաւոր և նարդեղունան պիտանքներուն մէջ, և քաջաւորու վաճառուի է մը: Հիւկոյի մանկութիւնը ուղեւորութիւններով անցաւ: Այսպիսի տպագրեց մասաւ ինքնին մէջ գեղեցիկ ու

1. Այսինքն՝ գրականութեան ի. Թ.:

*
**

նկարազան պատկերներ երկրի և տարազի, այն չեմ գիտեր ինչ մը անհիմնիմի, մուսայածին, picaresques գրեթե ոչկեր, որոնց կը հանդիպենք հիւկյանն քանի մը գրուածներուն մէջ:

1809ին օւղեւորութեանց բարեկաստիկ կեանքը վերջացած էր, կը սկսէր շրջալիւ լուրջ և կանոնաւոր ուսումնասիրութիւններու, որոնց մէջ սանձափառոր երեսնալիսութիւնը կը գտնէր ծովային եղանակը իշխելու քառահարկութիւն: Եւ երկուստեք բաժանուողով չէր յոյժներ ստանաւոր գրել: Ենեւ Նիվիժ վրայ, ազատութեամբ շափի, յանգի, երանգներու, արտայայտութեան: Գիտնյոտն և որ անթուելի նանիւմներ, ասեղմաններ, բառաբան ասեղմաններ գրած է՝ պարզ վարժութեան համար, երբ Նիվիժը գտնուած է:

Բայց աւուստիկ առաջին միթիթարութիւնը: Jeux floraux և ակզեմիան մըցածով մը կու տայ նոպաւաւ անանկա պատանիին քերթակցանք մէջ շարադրութեանը: Երեսնալիսութիւն և այն վարժանի խանդավառութիւնը: Փառքը կը ստեր շնորհուի իրեն՝ գեղեցիկ, դազակտութեամբ, ծաղուն, և այն օրէն վիկտոր Հիւկյոյ ըլլոր փառք եղաւ... Դասանքութիւններ, վէներ, վիշտեր... Ինչ փոյթ: Բաւանտարութեան անդարտութիւն, և իր երազին աղետափառութիւնը... Անա երկու բաներ՝ արեւը վրայ կըցաւ քերթակցը միշտ բնեւեռն իր յարգը:

Հայրիկ քանի տարուան էր վիկտոր Հիւկյո, երբ 1822-ին — Լամարտինի Մանուսքրիպներն յետադ, լըզնանց իր առաջին Տագնիւն ու Գեղեցիկը: Հասարակութեան նաեղին անցաւ փառն զի յաղորդութեամբ կը միացնէր մեծ քառակուսի վեհութեան հետ՝ ամենայն պարտաւորութիւնը՝ որ այն ատեն իր արքայութիւն մէջ էր:

Վարժարկութեանը յաղորդեցին արքայ, ցնորհաւոր թիւ արտարարութեամբ՝ երկու գեղեցիկ, Han d'Islande (1823), և Bug Jargal (1825): Երեսնալիսութեան այս պարբերութեան մէջ մեծը նուազ խառնուեւ և դարձը դարս կը թափէր զազափառները՝ հազար թեւ մտքին մէջ կը խառնուէին: Եւ ինչպէս կը խառնուէին: Ելաքաւ Ենեւ և, մարդիկ մը. մէջ բոսոր պատկեր մը կ'աղմկեցնէ. պատկերը զազափառ մը կը մտնայուն, ասին կը փրկին՝ պարզ քառակուսի կոշտումը՝ արեւը պատկերներ, անանկուն արուստ, քառակուսի (causassagoria) մին և: Այս վարժարաններ կը հաստատուէին Հիւկյոյն մէջ իր գլխաւոր ֆիլոսոֆիայ՝ այսինքն է՝ բողոքարկելու քառարձակ (verbo) պատանի...:

Հիւկյոյն երկուստեքական փառքին շուրջը իմեցան սոցիալիզմի Գլենդ-Պլեօ, Տէլան, ասաց, քանի ուրիշ կրակուն հանձնարներ՝ գաղղիական զբաղան պատմութեան այն գեղեցիկ շրջանին:

Ազատականութիւնը օրէ օր մեծ ծառա կը ստանար, և քերթակցը՝ հայեկացուցան արդեն հաստատարներն ծաղորդական յաղորդ գիտարարութիւնը 1826ի Տագնիւն ու Գեղեցիկըն մէջ, նուազ հասարակութեան միապաշտական կը յայտնուէր:

Անդ-Պլեօ վիկտորիէ՝ այս կերպով Հիւկյոյն երկուստեքական պատմութիւն, այն քառակուսի ասեղման կերպով կ'ընկէր գրեթե անախական զօրութիւններու:

Ինչոր անոնք մէջ՝ որոնք կը կազմէին ասոր և զի-

նուորեալ տեղը իր եռանդով և յայտով իր գեղանկաւոր սերուն մէջ, ամենին անկախը, ամենին ներքնաւոր, և նաեւ՝ որոնքն աւելի երկուստեքով՝ էր վիկտոր Հիւկյո: Այն քառակուսի շափազանց աննկող պարուսանկին մէջ՝ ուր ինքը երկուցաւ, իր առաջին քերթութեան ներսին երկու մը սոցիալական իրրեւ մէջը այն երեսնալիսութեան՝ զոր միասնեքը միայն գիտնէր արտադրել: Հայրիկ գիտնան և եւթը տարեկան՝ գրեց իր տաղը՝ Հիւկյոյի Գի. արձանին վերանորոգութեան առիթով՝ Jeux floraux ի միջոցին. սանձանկաւ անոր օգնականը, անթիլապեւ ընթերցումն ետը՝ ծափաւորութիւններու և հիացումի արցունքներու միջեւ: Հիւկյոյ այս պատմութեանը վաղահասութիւնը կը պարտէր թե իր հոգիւյն ընտելութեան և թե իր գեւա աւելի երկուստեք տարբարներուն փոփոխութեանը: Դաշտներու մէջ մնած, կրթութեան մեր զինուորներուն մէջ, քիչ ժամանակի մէջ կարան անցան էր իր իրական մեր դրոշմակերութեան: Իր երկուստեք սիրտը մշտնապէս էր արդեն անպատանի զգացումներու խառն ընթացութիւնով մը՝ խաղերու և անդիտարող գործերու սովոր հասկնելին: Ինքն իսկ գծած և հաստատարութեամբ յարաւուն անհանգստութիւնը աստիճան մտածութեան՝ ի տեսնիքան և այնքան ևս տեսնաւներու: Ինչ խաղման կան զայսպէս, որքան մտնային պատմութեան, Դաշտներուն կը մարգարեանար անոր փառքը...:

Muse française կը հաւաքէ պատերազմական ներշնչութեանը այն երկուստեքներուն, որ կ'անցնէին անուրբներով (եղան աղբերով, քառակուսի քերթութեան կտր թեւովը պարունակաւ):

Բայց հարկ էր իմելը փրկելուն մէջ, զարուստ շուրսան հասարակաց կարծեքին երեսին է վեր նետել ծրարիկ մը՝ որ հրաւեր մ'ըլլար ի մարտ:

Այս ծրարիկը եղաւ. Գրոմուէլի յառաւորանք...:

Իսկ կը ելաքաւ ի նշանաւոր յառաւորանքին քիչ մը pile-mêle ճարտարութեան թեւին՝ որ ընդացուած բարձրորդութիւնը մեծական էր աւելի քան զպայտական: Եւ ինչ նա իրաւի Հիւկյոյն ստեղծուած տիպերը: Երբ նկատի առնան իր թատերական գեղեցիկը՝ դիտարէ անանկին թէ ինչպէս անքան են անոնք արդեն իսկ տեսնուած աստիճանի տիպերին՝ վերջիններուն, Ման ֆրեյններուն, և այլն:

Կիս անոնք Orientalesները՝ քերթողական կերպովին վրայ, լուսնի և պապական ինչպէս արեւելիք իրկերը մը աստիճանով մըրկուած, կը կազմէին և կը սեղմուէին մտնութեան իմեւ-Պլեօին ներս, և երկուստեքը կ'աշխատէր աւ փառքներուն:

Հնուրայի շրմուսանքովն ու պարունակութեամբ, մեւսին ու քառակուսի մը երեսուն կու զայ 1827 և 1828ին միջեւ: Այս Գառաւորութեան մը վերջին օրը, ծաղկաւորութեան կ'ընդունէր մէջ կը բազմանէր պիտակ վիճանին մտածութեան: Այս Marion Delorme, անա վերջապէս Hermann: Այս գործներուն գլխաւոր թնադրումն է՝ անթիլը հակադրութիւնը՝ գուցէ իսկ բանաւորութեան տիպերուն, վիկտորիան, կերպեր. ամեն զապաւոր միտում և մեղմեւ իր վերջին սանձանքը: Եւ ասանց որ հարկ ըլլաւ թեւի յիշելու հետ, ամեն ոք գիտէ թե ինչ կը նշանակէ Her-

ՎԻԿՏՈՐ ՇԻՒԿՈՅ

ԿՈՐՈՂ ԾՆՆԴԵԱՆ ՀԱՐԻՐԱԾԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

Ի ՓԱՐՏՋ

naniti ներկայացումը՝ զաղչիական թատերին պատմութեան և 1800ի եւրոպական մուսուրական բարեշըրջումին մէջ:

Իւր այն վարկեանը՝ ուր բոլոր զաղչիական երիտաւարութիւնը կը կոչէ խանդով և հիացումով երիտաւար թերթոյն, և այն՝ ուր Թեոֆիլ Կոլիէ կ'ընէ զօրաւոր Հիւկյոյ սանդուխտն ի վեր և կը քնէ անով այն նկարը — Emaux և Camées — որուն մէջ գեղեցիկ, յանգուցն ու զուարթ պատկերը կը կենդանանայ կատարելով ձեւով մը:

Notre-Dame de Paris ի լոյս կու գայ այս հմայութիւններուն տակ. հարուստ նախապատկերներով, նկարական՝ վերին աստիճանի, պատմութիւնը՝ բոլոր ներշնչուած է նոր գեղեցիկագոյնութեան, ինքնուան կենդանի նկարագրութիւններու վրայ՝ Nodierէն արդէն զատման մոզովուրդներու զգալանութեան վրայ արտայայտուած անհասկնի նամեմատ:

Notre-Dame de Paris և Lettres du Rhin ի միջեւ, կ'անցնին տաք տարիներ, որոնց միջոցին՝ զրոյցին կորովի խանութները կը տարան ի, բայց կը հասունանայ և կը հաստատագրուի: Les feuilles d'Automne, Les Chants du crépuscule, La Voix intérieure, Les Rayons et les Ombres, բոլոր այս քնարերգական նաւաբաններուն մէջ՝ ամանդերութիւնը սակաւ կը կորածցէ ձեւաւոր մանրամասնութիւնները, և աստիճանադար կը ընդունի:

Վիկտոր Հիւկյոյ կը դիմէ բանաստեղծութեան զեպ ի այն ինքնարտի ի տիքը, որով բնութեան խորին զգացմուն, սքանչելի երկրի մը կենդանի նկարագրութիւնէն, արուեստագէտը յանգած է ընդհանուր նետեւութիւններու՝ մարդկային կենտրոնի վրայ:

Պաշ ընդամենութիւն գառն Lettres du Rhine-Burgravesներն ինկան անասանին վրայ: Վերթողը կը փորձէ քաղաքականութիւնը, բայց կուի ի ու գառնութեան ինքզ տարիները՝ զորս սպերցաւ մոզովդական ասանին մէջ՝ կորուստ մըն են արուեստին ու փառքին համար: Գեկու. Զը՝ կը փակէ այս շրջանը կենաց թերթոյն՝ որ արտքին մէջ կը գտնէ նոր ներշնչանք:

Հայրենիքի բոլոր վիշտերը, բոլոր իր ցաւերը, աշտանքի, անյաջողութիւնի, ոխեր կ'արտայայտուին նոր երգերուն մէջ՝ զգուած երկու անուաններու անսովեանէ՝ երկիրքի ու ծովու...

Վերթողին գործը՝ այս վայրկենէն, ներշնչուած է զեպ ի այն զաղփարը՝ լծէ, ամէն անգամ, խորին պէտք է յաղթանակէ: Իւր հաւաստիկ էջերը՝ ողնաղուած զիցաղնեղական խիղիար շնչով մը, ուր Գաղղիայ բոլոր աստիճանական ողնի կը թրթալայ La Légende des siècles-ին մէջ՝ անա Contemplations-ներ, անաստիկ այն անմոռանալի ռոմանները՝ որ պիտի գրդնեն բոլոր երիտաւարական սրտերը: Պատմախնեցուն համար Les Misérables Les travailleurs de la mer, L'homme qui rit պիտի չհիման երեքը. այսպէս մշտնադուռ երիտաւարութիւն մը կը անդիպի գունագեղ, հրապուրիչ պատմութիւններու, որոնց մէջ փնհանման զաղախները կենան, կը խոնուին, ինչպէս կ'ենայ արիւն երիտաւարական երակներուն մէջ:

Գարնակ նախապատկերներ, գարնակ պատկերներ, գարնակ կորովի նախադրութիւններ: Արեաններուն մէջ, ստանաւորներուն մէջ՝ երեւակայութիւնը սանձակոտոր է....

1870ը գեւ չբացած թերթոյնի զեպ ի նայրենիք վերադարձի նամակն, Chav'sons des rues et des boins, կը պարզէ յանկարծակի նոր տեսարան մը արգասաւոր և հկուն հանճարին....

Իւր անա L'Année Terrible, տարաշէկ և արիւնոց խօսքեր, որոնք կը պատմեն Վաղղիայ պատմութեան այն տխուր էջին արեւախորները:

Կը բացայի թերթոյնի առջեւ թուական մը աւելի զուարթ. իր Quatre-vingt-treize կը փառաբանէ Յեղփորիութիւնը. երախտագէտ երկիրը տեղ մը կու տայ իրեն ձերարկային մէջ:

Չով ու ամբիւն աղբիւրն իր թերթոյնական հանճարին՝ չի ցամաքի: Անցէ միւսին ետեւէն, այնպիսի գրուածքներու հետ՝ որոնք կը ջրլին արդարացնել, բացատրել իր հասարակական կենտրը, գտնել պատմական գիպուանները որոնց մասնակցեցաւ, ստանաւորի հատորները զէպեր կը կազմեն....

Վերթողին գործը — գիտն ամէն ոք — գեւ չէ բոլորովին հանցում:

Իր կամբին արամագրութիւնով ամէն երկու տարին անգամ մը ժառանգները երկիւղածորեն կը հաւաքեն ցիրուցան էջերը, թուայցիկ լծերով և այսպէս ի լոյս կու գան, թերթումներ, նամակներ, առանձն, պէտտու կայծեր մեն բոցին՝ որ մարան է շատոցը:

Վիկտոր Հիւկյոյի թերթականութիւնը անսպասելի բովք մըն է: Իր հանճարը կը փողփողէ նամակներուն մէջ մի և նոյն ձերբերով, որոնք փաղկատակել կու տան բոլոր միւս շարագրութիւններուն՝ էլան այն անխնայ գրէն....

Գաղղիա՝ կը նայէր Երեւանին նպարտութեամբ և հաւատով: Բիրաւոր հողները կը բարսխէին իր առաքելայ հողին կեա. վասն զի եղաւ ան՝ իրաւապէս տաքեալ մը զեղեցիկին, ճշմարտ և բարոյին:

Իւր երբ համորեն Վաղղիայէն հաղաւարտ աններ վաղցին թերթոյնի զաղալին ետեւէն, ամէն ոք կու շար կորուստը աղնեական և բարեբար զօրութեամբ մը....

Խմբի Պէտրար, Figaroյի Նորմալ Calibang, կը հատատուր որ մը գրական այս երեւոյթը:

« Ժառանգականիցներուն մէջ, միայն Վիկտոր Հիւկյոն է որ իրաւա տաւան ըլլայ միշտէ հիմա հաւաքումներուն մէջ մտնել. բայց այս անանձնաշնորհութիւնը կը պարտի աննշագական և զարմանալար յորդութեան իր բազմակրպ հանճարին: Այս կայծին այնքան ինչդեր ունի, որ չեն գիտեն ուսկից սկսել իշտուան: Իւր յոյսի ինչոյն յոյսոցները կը վախճան տեսնելով որ պատկան և արմատեն իւրան կոչին վրայ նորեր կը ծին անմոցմէ: Կը սպասեն որ լնանայ: Ինչպէս արդէն մոզովաններու մէջ կայ յառաջնեմաց փորրիկ խաղ մը, ուր կը հարցուի գեղեցիկագէտներու միջեւ. « Ինչ պիտի մնայ Վիկտոր Հիւկյոյն », Դատերը կը ծոխ մանուկներուն վրայ գրած ստանաւորներուն առջեւ... »

ԿՈՒՆՏՈՅ ՄԵՆԱՅԵ

Թարգմ. Հ. ԱՐՕՆԵ ՂԱՅԳԵԱՆ